

Monika Kotowska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0002-7757-020X

monika.kotowska@uwm.edu.pl

Zmiany w zakresie stosowania środka poprawczego w ustawie z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Wybrane problemy teoretyczne i praktyczne

Wstęp

Jak wynika z uzasadnienia do projektu ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, zasadniczym celem, który przyświecał pracom nad nową ustawą regulującą postępowanie w sprawach nieletnich¹, była konieczność stworzenia kompleksowej regulacji tego postępowania, obejmująca postępowanie rozpoznawcze oraz wykonawcze, uwzględniając standardy konstytucyjne i międzynarodowe oraz zmiany w rzeczywistości społecznej, w tym o charakterze czynów zabronionych popełnianych przez nieletnich.

Dotychczas obowiązująca ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich², mimo licznych nowelizacji, nie zapewniała wystarczających instrumentów wsparcia procesu resocjalizacji nieletnich, którzy wykazują przejawy demoralizacji lub dopuszczają się czynów karalnych. Nie odpowiadała ona aktualnym wymaganiom prawodawczym, zwłaszcza w zakresie konieczności regulacji określonych materii na poziomie ustawowym. Część z uregulowań ustawy wymagała korekty ukierunkowanej na optymalizację przewidzianych w nich rozwiązań prawnych oraz dostosowania do standardów międzynarodowych, w tym realizację orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w odniesieniu do Polski.

¹ O szczegółowym przebiegu prac legislacyjnych nad rządowym projektem ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, druk sejmowy nr 2183, Sejm RP IX kadencji, zob. <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=2183> (data dostępu: 13.04.2024).

² Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2018 r., poz. 969 ze zm.), dalej jako u.p.n.

Jak wskazywał Andrzej Marek, już w latach 2000–2007 pojawiło się sześć projektów zmian w tym zakresie, przy czym wszystkie zawierały propozycję zaostrzenia przepisów wobec nieletnich³. Na etapie projektu ministerialnego upadł pomysł stworzenia kodeksu nieletnich⁴. Jednak z czasem w literaturze poświęconej problematyce przestępczości nieletnich pojawiało się coraz więcej głosów wskazujących na konieczność opracowania całościowego aktu prawnego, który porządkuje, doprecyzowuje i systematyzuje materię dotyczącą spraw nieletnich, inkorporując jednak te uregulowania u.p.n., które mimo upływu lat nie straciły aktualności. Sejm RP IX kadencji 9 czerwca 2022 r. uchwalił ustawę o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich⁵, derogując ustawę z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Mimo że umieszczenie w zakładzie poprawczym nieletniego zawsze było środkiem przewidzianym dla wąskiej grupy najbardziej zdemoralizowanych i niebezpiecznych nieletnich, rozwiązanie to zawsze budziło wiele kontrowersji, głównie ze względu na swój izolacyjny charakter i restrykcyjność. Zgodnie z doktryną⁶ i ze stanowiskiem Sądu Najwyższego od samego początku obowiązywania u.p.n. środek poprawczy nie był karą ani *sui generis* karą⁷. Jak zauważa Violetta Konarska-Wrzošek, od czasu wejścia w życie u.p.n. wychowawczo-resocjalizacyjno-ochronny model postępowania z nieletnimi, przyznający sądom rodzinnym dużą dyskrecjonalną władzę w zakresie orzekania z jednoczesnym i całkowitym ukierunkowaniem na dobro nieletniego, jak również celowość orzekania środków wychowawczych, postrzeganie środka poprawczego jako kary pozbawienia wolności dla nieletnich jest nieuprawnione, głównie ze względu na to, że treść i cele kary pozbawienia wolności są całkiem inne niż umieszczenie w zakładzie poprawczym⁸. Jednak w literaturze od lat sygnalizuje się, że *de facto* jest on quasi-karą, a jego walory wychowawcze budzą wątpliwości⁹. Raporty pokontrolne Rzecznika Praw Obywatelskich oraz

³ A. Marek, *On the reform of juvenile law*, „Archiwum Kryminologii” 2008, t. XXIX–XXX, s. 388.

⁴ Szerzej: M. Kotowska, *Postępowania z nieletnimi w świetle projektu nowego kodeksu nieletnich*, [w:] Z. Cwiąkałski, G. Artymiak (red.), *Współzależność prawa karnego materialnego i procesowego*, Warszawa 2009, s. 712–717; A. Gaberle, *Kontynuacja i zmiana. O projekcie kodeksu nieletnich*, „Państwo i Prawo” 2005, z. 4, s. 14 i nast.; M. Maczyńska, *Nowelizacja ustawy w sprawach nieletnich – zagadnienia wybrane*, „Palestra” 2016 nr 5, s. 31–43.

⁵ Ustawa z dnia 22 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. z 2022 r., poz. 1700 ze zm.), dalej jako u.w.r.n.

⁶ M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich*, Warszawa 2015, s. 96–97.

⁷ Por. wyrok SN z 18 września 1984 r., sygn. akt III KR 237/84, OSNPG 1985, Nr 2, poz. 29; uchwała SN (7) z 18 czerwca 1985 r., sygn. akt VI KZP 8/85, OSNKW 1985, Nr 11–12, poz. 86.

⁸ V. Konarska-Wrzošek, *Komentarz do art. 15*, [w:] V. Konarska-Wrzošek (red.), *Wspieranie i resocjalizacja nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2023, s. 100.

⁹ S. Batawia, *Proces społecznego wykołajenia się nieletnich przestępców*, Warszawa 1958, s. 324 i nast.; B. Kowalska-Ehrlich, *Warunkowe zwolnienie nieletnich z zakładów poprawczych*, Warszawa 1973, s. 28; A. Grześkowiak, *Reforma postępowania z nieletnimi. Uwagi ogólne na temat materialnoprawnych rozwiązań ustawy z 26.X.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich*,

Najwyższej Izby Kontroli również wskazują na uchybienia w zakresie funkcjonowania zakładów poprawczych w Polsce¹⁰, a badania – na znaczną powrotność do przestępczości osób opuszczających zakłady poprawcze¹¹. Problematyka stosowania i realizowania środka wychowawczego w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym jest więc zagadnieniem, które wymaga uwagi i monitorowania praktyki funkcjonowania tego rodzaju placówek.

Celem opracowania jest analiza kluczowych zmian ustawowych w zakresie środka poprawczego w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym oraz próba oceny skutków praktycznych, jakie wynikły z dwóch lat obowiązywania nowej ustawy.

W artykule w pierwszej kolejności przybliżono charakter środka wychowawczego w postaci umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym, w tym istotę tego środka oraz podstawy prawne. Następnie przeanalizowano zmiany ustawowe w zakresie jego stosowania oraz teoretyczne i praktyczne implikacje z tym związane. Opracowanie kończy podsumowanie wraz z wnioskami.

Podstawy prawne oraz istota funkcjonowania środka wychowawczego w postaci umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym

Zasady funkcjonowania i organizację wewnętrzną zakładu poprawczego reguluje przede wszystkim powoływana wcześniej u.w.r.n. oraz wydane na jej podstawie takie akty prawne, jak rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie funkcjonowania okręgowych ośrodków wychowawczych, zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich¹², rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie pobytu nieletnich w zakładach poprawczych¹³, a także zarządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie utworzenia zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich¹⁴.

„Studia Prawnicze” 1984, z. 1–2, s. 238–241; A. Strzembosz, *System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed nieprzystosowaniem społecznym*, Lublin 1985, s. 384 i nast.; P. Górecki, V. Konarska-Wrzošek, *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2019, s. 107; A. Skuza, *Klimat społeczny polskiego zakładu poprawczego (pedagogiczna analiza czynników kreujących)*, „Resocjalizacja Polska” 2012, nr 3, s. 361–362.

¹⁰ Szerzej: M. Kotowska, *Rola zakładu poprawczego w społecznej readaptacji nieletnich. Wybrane problemy teoretyczne i praktyczne*, „Studia Prawnoustrojowe” 2021, nr 52, s. 186 i nast.

¹¹ K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność do przestępstwa nieletnich opuszczających zakłady poprawcze (raport z badań)*, „Prawo w Działaniu” 2014, nr 19, s. 204–245.

¹² Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 31 sierpnia 2022 r. w sprawie funkcjonowania okręgowych ośrodków wychowawczych, zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich (Dz.U. z 2022 r., poz. 1897).

¹³ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 8 września 2022 r. w sprawie pobytu nieletnich w zakładach poprawczych (Dz.U. z 2022 r., poz. 1981).

¹⁴ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 11 kwietnia 2023 r. w sprawie utworzenia zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich (Dz. Urz. M.S. poz. 108 i 156).

W ramach struktury resortu sprawiedliwości funkcjonuje 30 zakładów dla nieletnich¹⁵, w tym:

- 11 okręgowych ośrodków wychowawczych (661 miejsc),
- 11 zakładów poprawczych (samodzielnych) (433 miejsca),
- 2 schroniska dla nieletnich (samodzielne) (120 miejsc),
- 6 zakładów poprawczych połączonych ze schroniskiem dla nieletnich (416 miejsc).

Dla dziewcząt przeznaczonych jest 5 placówek, w tym:

- Okręgowy Ośrodek Wychowawczy w: Koronowie, Koszalinie oraz w Warszawie Falenicy (razem 140 miejsc),
- Zakład Poprawczy i Schronisko dla Nieletnich w Mrozach i w Zawierciu (łącznie 120 miejsc).

Zakłady poprawcze dla nieletnich dysponują łącznie 1629 miejscami, w tym dla 1369 miejsc dla chłopców oraz 260 dla dziewcząt. Zgodnie z § 1 zarządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie utworzenia zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich dla nieletnich tworzy się Zakład Poprawczy w Barczewie dla nieletnich chłopców, którzy ukończyli 21 lat z limitem 12 miejsc.

Zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie nie budzi wątpliwości fakt, że umieszczenie w zakładzie poprawczym jest najsurowszym środkiem stosowanym wobec nieletnich sprawców czynów karalnych. Co do zasady sąd rodzinny, orzekając wobec nieletniego sprawcy czynu przestępnego umieszczenie go w zakładzie poprawczym, nie określa czasu, przez jaki środek ten ma być wykonywany. Niezbędnym warunkiem możliwości umieszczenia nieletniego w tego rodzaju placówce jest ukończenie przez niego 13 lat.

Do obowiązującej przez ostatek niemal 40 lat u.p.n. środek ten został przejęty z Kodeksu karnego z 1932 r.¹⁶ Umieszczenie w zakładzie poprawczym traktowane jest jako odmiana środka wychowawczego, którego przeznaczenie skupia się wokół nieletnich wysoce zdemoralizowanych, wymagających oddziaływania edukacyjno-wychowawczego przeprowadzonego w warunkach uwzględniających surowszą dyscyplinę, wymagających wzmożonego nadzoru i zabezpieczenia uniemożliwiającego samodzielne oddalenie. Celem orzeczenia i wykonywania tego środka jest wychowanie nieletniego, jego resocjalizacja dążąca do zmiany postaw na społecznie pożądane oraz zapewniająca prawidłowy rozwój osobowości nieletniego, a ponadto kształtująca pozytywne zainteresowania i motywacje oraz odpowiedni system wartości i zasad współżycia społecznego. Zadania te realizowane są przede wszystkim poprzez nauczanie,

¹⁵ Według stanu na dzień 2 maja 2024 r. Szerzej: <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/zaklady-poprawcze-i-schroniska-dla-nieletnich> (data dostępu: 10.06.2024).

¹⁶ Szerzej na temat historii instytucji orzeczenia umieszczenia w zakładzie poprawczym: P. Kobes, *Prawny system przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich*, Warszawa 2011, s. 193 i nast.

wychowanie, przygotowanie do zawodu oraz zorganizowanie czasu wolnego¹⁷. W literaturze podkreśla się, że celem umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym nie jest zadawanie nieletniemu żadnej planowanej dolegliwości, co jest charakterystyczne dla orzekania kar. Dolegliwości odczuwane przez nieletniego, związane ze zmianą dotychczasowego środowiska wychowawczego i poddanie go pewnej dyscyplinie polegającej na konieczności przestrzegania ustalonego porządku dnia, uczestniczenia w zajęciach szkolnych i warsztatowych, odrabiania zadanych lekcji, wypełniania innych obowiązków i spędzania czasu wolnego w sposób zorganizowany, a nie zupełnie dowolny oraz dolegliwości związane z koniecznością przebywania w określonym miejscu bez możliwości swobodnego jego opuszczania, są dolegliwościami w pewnej mierze subiektywnymi, których nie da się uniknąć przy próbie zmiany dotychczasowego, nagannego trybu życia wysoce zdemoralizowanych nieletnich¹⁸.

W ocenie Barbary Stańdo-Kaweckiej¹⁹ umieszczenie w zakładzie poprawczym jest jednak rozwiązaniem kontrowersyjnym ze względu na podejście opiekuńcze, dostrzegane coraz wyraźniej w miarę upadku resocjalizacyjnego modelu karania. Polega ono na tym, że stosowane wobec nieletnich środki racjonalizowane działaniem w imię dobra dziecka w rzeczywistości oznaczają pomoc udzielaną przymusowo, zaś jej wykonywanie obwarowane jest środkami przymusu państwowego i w niektórych wypadkach wiąże się ze znaczną dozą dolegliwości dla nieletniego.

Warto podkreślić, że podobnie jak w poprzednich regulacjach odnoszących się do umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym, również na tle aktualnego stanu prawnego środkowi temu przypisuje się szczególny charakter. Jest to rozwiązanie wyjątkowe, które należy traktować z dużą ostrożnością. Główne kwestie odnoszące się do zasad stosowania tego środka reguluje obszerny art. 15 u.w.r.n.

Rozwiązania ustawy z dnia 9 czerwca o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich w zakresie umieszczenia nieletniego w zakładach poprawczych

Jak wynika z uzasadnienia do projektu²⁰, ustawodawca zdecydował się w u.w.r.n. na zachowanie odrębności środka poprawczego. Jego zastosowanie

¹⁷ J. Włodarczyk-Madejska, *Stosowanie izolacyjnego środka wychowawczego oraz środka poprawczego w świetle badań aktowych*, „Prawo w Działaniu” 2016, nr 26, s. 215.

¹⁸ V. Konarska-Wrzošek, *Komentarz do art. 15*, [w:] V. Konarska-Wrzošek (red.), op. cit., s. 100–101.

¹⁹ B. Stańdo-Kawecka, „Zamiana” umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym na karę. Uwagi na tle Uchwały Sądu Najwyższego z dnia 24.04.2005 r., „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2006, z. 1, s. 234.

²⁰ Rządowy projekt ustawy o wspieraniu i resocjalizacji...

jest reglamentowane poprzez wskazanie przesłanek określonych w art. 15 ust. 1 i 2 u.w.r.n.²¹ Zgodnie z art. 15 ust. 1 u.w.r.n. sąd rodzinny może orzec umieszczenie w zakładzie poprawczym nieletniego, który dopuścił się czynu karalnego, jeżeli przemawiają za tym wysoki stopień demoralizacji nieletniego oraz rodzaj czynu karalnego, sposób i okoliczności jego popełnienia, zwłaszcza gdy środki wychowawcze okazały się nieskuteczne lub nie rokują resocjalizacji nieletniego. Przepis ten reguluje więc sytuację fakultatywnego umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym.

Ustawodawca, podobnie jak uczynił to na gruncie poprzednio obowiązującej u.p.n., uzależnił stosowanie tego środka od spełnienia wymienionych ustawowo przesłanek, zgodnie z którymi sąd rodzinny może orzec umieszczenie nieletniego sprawcy czynu karalnego w zakładzie poprawczym, jeżeli przemawiają za tym wysoki stopień jego demoralizacji oraz rodzaj czynu karalnego, sposób i okoliczności jego popełnienia, a zwłaszcza gdy środki wychowawcze okazały się nieskuteczne lub nie rokują resocjalizacji nieletniego (art. 15 ust. 1 u.w.r.n.). Przesłanki te niewiele różnią się więc od tych, jakie były określone w art. 10 u.p.n. Wskazuje się, że sam fakt określenia ustawowych przesłanek orzekania tego środka odnosi się do jego ekstraordynaryjnego charakteru²². Tylko dla środka poprawczego i dla nowo wprowadzonego środka umieszczenia nieletniego w okręgowym ośrodku wychowawczym przewidziano przesłanki ich orzekania, ograniczając tym samym w pewnym zakresie swobodne uznanie sądu rodzinnego i jego dyskrecjonalną władzę. Warto również zwrócić uwagę, że w art. 15 ust. 1 u.w.r.n. nieco inaczej niż w art. 10 u.p.n. sformułowano przesłanki przedmiotowe związane z popełnionym czynem. Do kryterium okoliczności czynu dodano kryterium rodzaju popełnionego czynu karalnego i sposobu jego popełnienia, co może sugerować na konieczność kierowania się nie tylko wysokim stopniem zdemoralizowania i szczególnymi potrzebami resocjalizacyjnymi danego nieletniego, ale także potrzebą odpowiedniej odpłaty za popełniony czyn przestępny. W ocenie V. Konarskiej-Wrzosek „przyjęcie tego typu wykładni jest nie do pogodzenia z zasadą niepociągania nieletnich do odpowiedzialności za naganne zachowania, ale wychowywania ich i resocjalizacji, celem przeciwdziałania pogłębianiu się demoralizacji i kontynuowania naruszeń prawa, oraz stwarzania nieletnim warunków powrotu do normalnego życia”²³.

Ustawodawca przewidział również sytuację, w której umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym będzie miało charakter obligatoryjny. Zgodnie z art. 15 ust. 2 u.w.r.n. sąd rodzinny orzeka umieszczenie w zakładzie poprawczym nieletniego, który dopuścił się jednego z enumeratywnie wymienionych przestępstw, takich jak:

²¹ T.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 17.

²² V. Konarska-Wrzosek, *Komentarz do art. 15*, [w:] V. Konarska-Wrzosek (red.), op. cit., s. 97.

²³ Ibidem, s. 98.

- zamach na życie Prezydenta RP (art. 134 Kodeksu karnego²⁴),
- zabójstwo w typie podstawowym lub w odmianach kwalifikowanych (art. 148 § 1, 2 i 3 k.k.),
- umyślne spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu w typie podstawowym lub w odmianie kwalifikowanej (art. 156 § 1 lub 3 k.k.),
- umyślne spowodowanie zdarzeń powszechnie niebezpiecznych w typie podstawowym lub odmianie kwalifikowanej (art. 163 § 1 lub 3 k.k.),
- piractwo wodne lub powietrzne w typie podstawowym lub w odmianie kwalifikowanej (art. 166 k.k.),
- umyślne spowodowanie katastrofy komunikacyjnej w typie podstawowym lub w umyślnej odmianie kwalifikowanej (art. 173 § 1 lub 3 k.k.),
- zgwałcenie w odmianach kwalifikowanych tj. zgwałcenie zbiorowe, zgwałcenie małoletniego poniżej lat 15, zgwałcenie kazirodcze, zgwałcenie ze szczególnym okrucieństwem (art. 197 § 3 lub 4 k.k.),
- czynna napaść na funkcjonariusza publicznego lub osobę przybraną jemu do pomocy ze skutkiem w postaci ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 223 § 2 k.k.),
- wzięcie lub przetrzymywanie zakładnika w typie podstawowym lub odmianie kwalifikowanej (art. 252 § 1 lub 2 k.k.),
- rozbój w typie podstawowym lub odmianie kwalifikowanej (art. 280 k.k.).

Są to co do zasady czyny charakteryzujące się więc użyciem przemocy bądź spowodowaniem powszechnego niebezpieczeństwa, cechujące się znacznym stopniem demoralizacji. W tym miejscu aktualna pozostaje teza Sądu Apelacyjnego w Katowicach wyrażona w wyroku z 18 marca 2004 r.²⁵, zgodnie z którą pojedyncze zachowania, nawet bardzo naganne, podejmowane przez nieletniego nie świadczą same w sobie o znacznym stopniu demoralizacji. Demoralizacja jest bowiem stałą tendencją do określonego zachowania – wielokrotnego naruszania norm, które są społecznie nieakceptowalne²⁶.

Określając w przepisie art. 15 ust. 2 u.w.r.n. przypadki uzasadniające obligatoryjne orzeczenie środka poprawczego, ustawodawca zerwał tym samym z 40-letnią tradycją pozostawiania tej możliwości do uznania sądu, co stanowi swoiste *novum*. Obligatoryjność ta została powiązana z faktem dopuszczenia się przez nieletniego jednego z wymienionych artykułowo czynów karalnych, należących do kategorii ciężkich przestępstw powszechnych. Popęlnienie któregoś z nich stanowi więc samodzielną i wystarczającą przesłankę do obligatoryjnego orzeczenia wobec nieletniego umieszczenia w zakładzie poprawczym. W doktrynie można spotkać się ze stanowiskiem, że wprowadzenie takiego rozwiązania wskazuje na częściowe przemodelowanie dotychczasowego syste-

²⁴ Dalej jako k.k.

²⁵ Sygn. akt II AKa 531/01, Legalis.

²⁶ M. Filipczak, *Komentarz do art. 15*, [w:] P. Drembkowski, G. Kowalski (red.), *Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2023, s. 138.

mu postępowania z nieletnimi przez wprowadzenie mechanizmów czystej odpłaty i ponoszenia odpowiedzialności za popełniony czyn karalny. Wniosek taki płynie stąd, że ustawa nie wymienia żadnych merytorycznych przesłanek orzeczenia środka poprawczego poza faktem popełnienia określonego typu przestępstwa oraz obliguje sąd rodzinny do orzeczenia ściśle określonego środka i to najsurowszego w systemie²⁷. W ocenie Alicji Grześkowiak regulacje zawarte w treści art. 15 ust. 2 u.w.r.n mają charakter obostrzający reakcję na karalne zachowanie nieletniego²⁸.

Modyfikacja przesłanek stosowania środka poprawczego w zestawieniu z przesłankami wskazanymi w art. 10 poprzednio stosowanej u.p.n. sprowadza się również do wskazania, że sąd może określić rodzaj zakładu poprawczego, w którym ma być wykonywany ten środek (art. 15 § ust. 4 u.w.r.n) a przypadku gdy wiąże się to z przypisaniem nieletniemu któregoś ciężkiego przestępstwa określonego w art. 15 ust. 2 u.w.r., ma obowiązek określić w wydawanym postanowieniu rodzaj zakładu poprawczego, w którym ma być wykonany ten środek. Ustawodawca zdecydował się tu na wyodrębnienie następujących rodzajów zakładów poprawczych: otwartego, półotwartego, zamkniętego oraz o wzmocnionym nadzorze wychowawczym dla nieletnich, którzy ukończyli 21 lat²⁹.

Istotnym *novum*, któremu należałoby poświęcić więcej uwagi, jest wprowadzenie w art. 15 ust. 6 analizowanego aktu prawnego możliwości mieszcznienia nieletniego w zakładzie poprawczym do ukończenia przez niego 24 roku życia. Wobec nieletniego, o którym mowa w art. 15 ust. 2, w szczególności uzasadnionym przypadku, jeżeli przemawiają za tym bardzo wysoki stopień demoralizacji nieletniego, rodzaj czynu karalnego, sposób i okoliczności jego popełnienia, właściwości i warunki osobiste nieletniego, jego postawa i zachowanie oraz przebieg dotychczasowego procesu resocjalizacji, orzekając umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym, sąd rodzinny może:

1) zagrozić przedłużeniem wykonywania środka poprawczego po ukończeniu przez nieletniego 21 lat, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez nieletniego 24 lat;

2) orzec, że środek poprawczy będzie wykonywany po ukończeniu przez nieletniego 21 lat, do ukończenia przez nieletniego określonego wieku, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez nieletniego 24 lat.

Treść decyzji sądu zawarta w postanowieniu wydanym na podstawie art. 15 ust. 6 może być więc dwojaka. Sąd może jedynie zagrozić przedłużeniem wykonywania środka poprawczego po ukończeniu przez nieletniego 21 lat i ostateczną decyzję w tym względzie podjąć w toku postępowania wykonawczego na podstawie wyników procesu resocjalizacji po przeprowadzeniu roz-

²⁷ V. Konarska-Wrzosek, *Komentarz do art. 15*, [w:] V. Konarska-Wrzosek (red.), op. cit., s. 99.

²⁸ A. Grześkowiak, *Prawo nieletnich*, Warszawa 2023, s. 128.

²⁹ A. Błachnio, *Komentarz do art. 243*, [w:] P. Dremlkowski, G. Kowalski (red.), op. cit., s. 252–254.

prawy wyznaczonej najpóźniej na 6 miesięcy przed ukończeniem przez nieletniego 21 lat (por. art. 238 u.w.r.n.) bądź od razu orzec, że środek poprawczy będzie wykonywany po ukończeniu przez nieletniego 21 roku życia do określonego wieku, np. do ukończenia 22, 23, a maksymalnie do 24 lat. Podejmowanie przez sąd rodzinny decyzji o możliwości przedłużenia lub wydłużeniu wykonywania środka poprawczego poza granicę wieku 21 lat może mieć miejsce zupełnie wyjątkowo. Świadczy o tym wskazanie w art. 15 ust. 6 u.w.r.n., że taka możliwość powinna być wykorzystywana „w szczególnie uzasadnionym przypadku”, jeżeli przemawiają za tym bardzo wysoki stopień demoralizacji nieletniego, rodzaj czynu karalnego, sposób i okoliczności jego popełnienia, właściwości i warunki osobiste nieletniego, jego postawa i zachowanie oraz przebieg dotychczasowego procesu resocjalizacji. Chodzi zatem o przypadki nieletnich sprawców bardzo poważnych typów przestępstw, głęboko zdemoralizowanych i trudno poddających się resocjalizacji. Na potrzeby tych nowych rozwiązań – jak wskazywano w uzasadnieniu do projektu u.w.r.n.³⁰ – ustawowo utworzono nowy rodzaj zakładu poprawczego, jakim jest zakład poprawczy dla nieletnich, którzy ukończyli 21 lat (zob. art. 243 ust. 1 pkt 5 u.w.r.n.)³¹.

Z uzasadnienia rządowego projektu wynika, że w ocenie ustawodawcy „rozwiązanie to wychodzi naprzeciw potrzebie szczególnego postępowania z nieletnimi wysoce zdemoralizowanymi, którzy popełniają najpoważniejsze czyny karalne i którzy muszą być izolowani i resocjalizowani przez dłuższy czas. (...) Zagrożenie takie będzie jednocześnie motywować nieletniego do pozytywnych zmian w jego zachowaniu, dokonanie się tych zmian będzie bowiem, już na etapie postępowania wykonawczego, miało istotne znaczenie dla oceny, czy orzeczone uprzednio zagrożenie będzie realizowane, czy też nie. (...) Rozwiązanie uregulowane w art. 15 ust. 6 pkt 1 projektu jest wzorowane na aktualnie funkcjonującej instytucji z zakresu procedury cywilnej przy wykonywaniu kontaktów rodzica (innej uprawnionej osoby) z małoletnim dzieckiem wobec uzasadnionego podejrzenia, że zastosowana oferta resocjalizacyjna, pomimo jej generalnej skuteczności, w danym przypadku nie przyniesie oczekiwanego rezultatu. Skoro bowiem założeniem projektu jest, że postępowanie w sprawach nieletnich toczy się będzie według przepisów procedury cywilnej, jest zasadnym dostosowanie tego rozwiązania dla potrzeb postępowania z nieletnimi”. Z uzasadnienia rządowego projektu wynika, że wolą ustawodawcy miało być utworzenie „nowej instytucji”, tj. „nowego rodzaju zakładu poprawczego – zakładu poprawczy dla nieletnich, którzy ukończyli 21 lat”³².

³⁰ Rządowy projekt ustawy o wspieraniu i resocjalizacji..., s. 18.

³¹ Obecnie jedynym takim w Polsce jest Zakład Poprawczy w Barczewie. Do dziś (stan na 10 lipca 2024 r.) nie skierowano do niego żadnego nieletniego, który mógłby tam przebywać do ukończenia 24 roku życia.

³² Rządowy projekt ustawy o wspieraniu i resocjalizacji..., s. 18.

Ustawodawca, wprowadzając więc przepis art. 15 ust. 6 pkt 1, założył, że dodanie tego swoistego „motywatora” w postaci groźby przedłużenia zakładu poprawczego będzie skłaniać nieletniego do zmian w jego zachowaniu i pozytywnie wpływać na efekty resocjalizacji, utrzymując go w świadomości możliwości przedłużenia jego bytności aż do 24 lat. Jak słusznie zauważa A. Grześkowiak, „przedłużenie okresu umieszczenia w zakładzie poprawczym o 3 lata zależy więc wyłącznie od efektów oddziaływania resocjalizacyjnego w trakcie pobytu w zakładzie poprawczym, a nie wiąże się z jego wcześniejszym popełnieniem czynu karalnego, co obok określonego stopnia demoralizacji było główną podstawą obligatoryjnego orzeczenia o umieszczeniu w zakładzie poprawczym”³³. Tego rodzaju groźba zawarta w wyroku umieszczającym nieletniego w zakładzie poprawczym zawiera więc zapowiedź możliwości dłuższego okresu odbywania środka poprawczego. Zawarcie w wyroku groźby przedłużenia pobytu w zakładzie poprawczym czyni treść wyroku niedookreśloną, uzależnioną w ostatecznym rozrachunku od zdarzenia przyszłego i niepewnego, które już wychodzi poza fakty i okoliczności objęte wyrokiem, czyli od zachowania nieletniego w zakładzie poprawczym, a więc od efektów resocjalizacyjnych, na które nieletni nie zawsze ma wpływ ³⁴.

Z przepisem art. 15 u.w.r.n powiązany jest art. 16 analizowanej ustawy, odnoszący się do kwestii warunkowego zawieszenia umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym. Zgodnie z art. 16 ust. 1 umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym można warunkowo zawiesić, jeżeli jego właściwości i warunki osobiste oraz sytuacja rodzinna, warunki wychowawcze i charakter środowiska, rodzaj czynu karalnego, sposób i okoliczności jego popełnienia uzasadniają przypuszczenie, że mimo niewykonania środka poprawczego cele wychowawcze zostaną osiągnięte. Podobnie więc jak miało to miejsce w u.p.n., a wcześniej w czasie obowiązywania Kodeksu karnego z 1932 r., ustawodawca zdecydował, że nieumieszczenie w zakładzie poprawczym nie musi mieć bezwzględnie charakteru, jednak instytucja zawieszenia umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym ma charakter wtórny, następczy. Innymi słowy sąd w pierwszej kolejności powinien rozważyć zasadność orzeczenia środka poprawczego, a następnie ocenić, czy jego wykonanie nie powinno być zawieszony³⁵. Jak wskazuje A. Grześkowiak³⁶, instytucja zawieszenia jest niewątpliwie organicznie związana z orzeczeniem umieszczenia w zakładzie poprawczym. Można ją natomiast, ze względu na swoją autonomiczną treść, uznać za drugi rodzaj środka poprawczego i samodzielne zadanie do zrealizowania.

Warunkowe zawieszenie następuje na okres próby do lat 3. W okresie próby sąd rodzinny stosuje wobec nieletniego środki wychowawcze. Jeżeli

³³ A. Grześkowiak, *Prawo nieletnich...*, s. 129.

³⁴ *Ibidem*, s. 128–129.

³⁵ Szerzej na temat okresu próby: M. Filipczak, *op. cit.*, s. 139–140.

³⁶ A. Grześkowiak, *Prawo nieletnich...*, s. 126.

w okresie próby nieletni dopuścił się czynu karalnego lub jego zachowanie wskazuje na dalszą demoralizację, lub uchyla się od wykonywania środka wychowawczego, sąd rodzinny może odwołać warunkowe zawieszenie i zarządzić umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym. W przypadku dopuszczenia się przez nieletniego czynu karalnego określonego w art. 134, art. 148 § 1, 2 lub 3, art. 156 § 1 lub 3, art. 163 § 1 lub 3, art. 166, art. 173 § 1 lub 3, art. 197 § 3 lub 4, art. 223 § 2, art. 252 § 1 lub 2 lub w art. 280 Kodeksu karnego i braku podstaw do rozpoznania sprawy przez sąd właściwy według przepisów ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego³⁷ sąd rodzinny odwołuje warunkowe zawieszenie i zarządza umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym. Zgodnie z art. 16 ust. 6 u.w.r.n. „jeżeli w okresie próby i w ciągu dalszych 3 miesięcy nie nastąpiło odwołanie warunkowego zawieszenia, orzeczenie o umieszczeniu w zakładzie poprawczym z mocy prawa uważa się za niebyłe”³⁸.

Podsumowanie

Dwuletni okres funkcjonowania nowej ustawy regulującej postępowania w sprawach nieletnich nie uprawnia do wysuwania daleko idących wniosków, w szczególności jeśli chodzi o praktykę orzeczniczą wobec najwęższej grupy sprawców karalnych, co do których sądy podejmują decyzje o umieszczeniu w zakładzie poprawczym. Jednak warto zwrócić uwagę na najczęściej wskazywane sporne kwestie ustawowe poruszane w doktrynie w obrębie analizowanego zagadnienia. Po pierwsze, w literaturze podkreśla się, że niezbędna jest większa precyzja ustawodawcy, chociażby przy określaniu takich kwestii, jak przesłanki zastosowania środka poprawczego do 24 roku życia; chodzi tu mianowicie o sformułowanie „bardzo wysoki stopień demoralizacji czy też na jakiej podstawie można ocenić, że przedłużenie pobytu nieletniego do 24 będzie wystarczające dla osiągnięcia pozytywnych zmian w jego osobowości”³⁹. Wątpliwości budzi również posłużenie się przez ustawodawcę określeniem „zagrożenie przedłużenia pobytu w zakładzie poprawczym”.

Okres wydłużenia pobytu nieletniego to również rozwiązanie kontrowersyjne. Wychowankowi w wieku 23 czy 24 lat pod względem dojrzałości psychicznej i rozwoju znacznie bliżej już do dorosłego człowieka niż dziecka. Intencją ustawodawcy było utworzenie „nowej instytucji” w postaci zakładu poprawczego dla nieletnich mogących przebywać w takiej placówce do 24 roku życia. W praktyce nie stworzono „nowej instytucji”, a jedynie wyznaczono dla

³⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2022 r., poz. 1375).

³⁸ M. Filipczak, op. cit., s. 140.

³⁹ Ł. Korzeniewski, *Instytucja stosowania środków oddziaływania wychowawczego przez dyrektora szkoły w nowej ustawie o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Uwagi de lege lata i de lege ferenda*, „Prokuratura i Prawo” 2023, nr 2, s. 62.

takich wychowanków jedno miejsce w Polsce – Zakład Poprawczy w Barczewie. Zgodnie z informacją zawartą na stronie internetowej jednostki⁴⁰ jest to placówka o charakterze półotwartym dla chłopców od 13 do 21 roku życia. Zakład zapewnia naukę i kształcenie zawodowe, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowo-rekreacyjne. W Zakładzie Poprawczym w Barczewie funkcjonują dwie szkoły: podstawowa, która prowadzi przyuczenie do pracy w zawodzie monter zabudowy i robót wykończeniowych w budownictwie, oraz branżowa szkoła I stopnia, gdzie podopieczni odbywają kształcenie zawodowe w kierunku stolarz lub ślusarz. Po dwóch latach obowiązywania u.w.r.n do placówki tej nie trafił jeszcze żaden nieletni, który miałby w niej przebywać po ukończeniu 21 roku życia. Gdyby jednak tak się stało, osoba ta wspólnie mieszkałaby w jednym budynku z nieletnimi w wieku między 13 a 21 lat, którzy, biorąc pod uwagę klasyfikację tej jednostki, funkcjonują tam w warunkach o nieszczególnie zastrzyżonym rygorze. Zachodzą więc uzasadnione wątpliwości co do tego, czy celowe jest wspólne umieszczanie w takiej placówce osób odpowiadających granicy wiekowej młodocianego z chłopcami w wieku lat 13 bądź niewiele starszymi, głównie ze względu na pogłębianie procesu demoralizacji u tych młodszych i mniej zdeprawowanych wychowanków. Sytuacja taka w dłuższej perspektywie, na którą w praktyce wskazuje nieokreślenie długości orzeczenia pobytu nieletniego w zakładzie poprawczym, może doprowadzić do wytworzenia się grupy nieletnich, którzy będą wpływać destrukcyjnie na siebie.

Analiza literatury przedmiotu wskazuje, że zasadnicze wątpliwości budzi również przepis umożliwiający włączenie do pierwszego wyroku decyzji o charakterze zagrożenia przedłużeniem wykonywania środka poprawczego po ukończeniu 21 lat w zależności od wyników resocjalizacji, prowadzonego podczas stosowania wobec nieletniego umieszczenia w zakładzie poprawczym. Zdaniem A. Grześkowiak regulacja ta stanowi „naruszenie zasady mieszczącej się w dostosowanej do specyfiki prawa nieletnich *nullum crimen sine lege certa*, gdyż treść wyroku zależy od zdarzenia przyszłego i niepewnego”. W jej ocenie „środek polegający na umieszczeniu w zakładzie poprawczym staje się w tej części *de facto* środkiem o charakterze zabezpieczającym, co łamie zasady prawa nieletnich”⁴¹. Nie ulega również wątpliwości, że obligatoryjne umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym jest nowością legislacyjną będącą wyrazem zaostrożenia polityki traktowania nieletnich.

Pozytywnie natomiast należy ocenić rozwiązanie, zgodnie z którym nieletni powinien zostać skierowany do zakładu poprawczego położonego jak najbliżej jego miejsca zamieszkania albo pobytu. W dłuższej perspektywie rozwiązanie to niewątpliwie wpłynie pozytywnie na ochronę więzi rodzinnych i umożliwienie wychowankowi kontaktu z członkami rodziny i innymi osoba-

⁴⁰ Zakład Poprawczy w Barczewie, *O placówce*, <https://barczewo.zp.gov.pl/o-placowce/> (data dostępu: 10.07.2024).

⁴¹ A. Grześkowiak, *Prawo nieletnich...*, s. 130.

mi, który mógłby być utrudniony ze względu na odległość od zakładu do miejsca zamieszkania albo pobytu nieletniego. Zastrzeżenie skierowania nieletniego do innego zakładu ze względów wychowawczych lub organizacyjnych uwzględnia też możliwość wyboru zakładu mającego optymalne warunki do pracy z nieletnim. Na aprobatę zasługuje również fakt, że w każdym przypadku sędzieja rodzinny, nieletni, jego rodzice albo opiekun nieletniego oraz dyrektor zakładu poprawczego mogą złożyć wniosek o przeniesienie nieletniego do innego zakładu poprawczego.

Nadal brak jest rozwiązań systemowych w stosunku do pełnoletnich zazwyczaj już osób opuszczających zakłady poprawcze, które wspierałyby je w drodze do samodzielnego życia na wolności. Niezbędna w tym zakresie wydaje się pomoc w znalezieniu pracy i mieszkania, co umożliwiłoby „odcięcie się” od dotychczasowego środowiska i rozpoczęcie życia zgodnego z zasadami współżycia społecznego. To wymagałoby jednak nie tylko zmian w zakresie przepisów, ale również wygoszpodarowania przez państwo realnych środków na materialną pomoc postpenitencjarną. Niestety, obecnie brak jest podstaw prawnych do badania losów osób po zakończeniu wykonywania środka poprawczego. Bardzo często nieletni nie wyrażają zgody na dalsze monitorowanie och życia, co powoduje, że nie jest możliwe zbieranie danych dotyczących tzw. powrotności do przestępstwa.

Wykaz literatury

- Batawia S., *Proces społecznego wykołajenia się nieletnich przestępców*, PWN, Warszawa 1958.
- Błachnio A., *Komentarz do art. 243*, [w:] P. Drembkowski, G. Kowalski (red.), *Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2023.
- Drapała K., Kulma R., *Powrotność do przestępstwa nieletnich opuszczających zakłady poprawcze (raport z badań)*, „Prawo w Działaniu” 2014, nr 19.
- Filipczak M., *Komentarz do art. 15*, [w:] P. Drembkowski, G. Kowalski (red.), *Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2023.
- Gaberle A., *Kontynuacja i zmiana. O projekcie kodeksu nieletnich*, „Państwo i Prawo” 2005, z. 4.
- Grześkowiak A., *Reforma postępowania z nieletnimi. Uwagi ogólne na temat materialnoprawnych rozwiązań ustawy z 26.X.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich*, „Studia Prawnicze” 1984, z. 1–2.
- Grześkowiak A., *Prawo nieletnich*, C.H. Beck, Warszawa 2023.
- Górecki P., Konarska-Wrzosek V., *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Wolters Kluwer Warszawa 2019.
- Kobes P., *Prawny system przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich*, Wyd. UW, Warszawa 2011.
- Konarska-Wrzosek V., *Komentarz do art. 15*, [w:] V. Konarska-Wrzosek (red.), *Wspieranie i resocjalizacja nieletnich. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2023.
- Korcył-Wolska M., *Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

- Korzeniewski Ł., *Instytucja stosowania środków oddziaływania wychowawczego przez dyrektora szkoły w nowej ustawie o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Uwagi de lege lata i de lege ferenda*, „Prokuratura i Prawo” 2023, nr 2.
- Kotowska M., *Postępowania z nieletnimi w świetle projektu nowego kodeksu nieletnich*, [w:] Z. Cwiąkański, G. Artymiak (red.), *Współzależność prawa karnego materialnego i procesowego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009.
- Kotowska M., *Rola zakładu poprawczego w społecznej readaptacji nieletnich. Wybrane problemy teoretyczne i praktyczne*, „Studia Prawnoustrojowe” 2021, nr 52.
- Kowalska-Ehrlich B., *Warunkowe zwolnienie nieletnich z zakładów poprawczych*, Wyd. Prawnicze, Warszawa 1973.
- Marek A., *On the reform of juvenile law*, „Archiwum Kryminologii” 2008, t. XXIX–XXX.
- Maczyńska M., *Nowelizacja ustawy w sprawach nieletnich – zagadnienia wybrane*, „Palestra” 2016, nr 5.
- Skuza A., *Klimat społeczny polskiego zakładu poprawczego (pedagogiczna analiza czynników kreujących)*, „Resocjalizacja Polska” 2012, nr 3.
- Stańdo-Kawecka B., *„Zamiana” umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym na karę. Uwagi na tle Uchwały Sądu Najwyższego z dnia 24.04.2005 r.*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2006, z. 1.
- Strzembosz A., *System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed nieprzystosowaniem społecznym*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1985.
- Włodarczyk-Madejska J., *Stosowanie izolacyjnego środka wychowawczego oraz środka poprawczego w świetle badań aktowych*, „Prawo w Działaniu” 2016, nr 26.

Summary

Changes in the applicability of youth detention provided for in the Juvenile Support and Rehabilitation Act. Selected theoretical and practical problems

Keywords: juvenile law, Juvenile Support and Rehabilitation Act, youth detention centre, minors, rehabilitation.

A youth detention center is the most restrictive educational measure applied to juvenile delinquents. The author analyzes the issues of the applicability of youth detention provided for in the Juvenile Support and Rehabilitation Act that has been recently included in the Polish legal system. The main goal of the article is to discuss the legal changes to the educational measure in the form of placement at a youth detention centre as well as to assess the practical results which have been produced since the Act entered into force two years ago. First and foremost, the article discusses the character of the measure in the form of a delinquent being placed at a youth detention centre. Next, the legal changes in its applicability are analyzed, as are the theoretical and practical implications connected with it. Finally, the study contains a summary together with conclusions.